

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 281.9 (477.51)

Максим Блакитний

●

ОЛЕКСАНДР ЄФИМОВ – ЦЕРКОВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ЗАБУТИЙ ІСТОРИК ЧЕРНІГІВЩИНИ (за матеріалами церковної періодики Чернігівської єпархії кінця ХІХ – початку ХХ ст.)

У статті йдеться про життя, діяльність і наукову спадщину маловідомого церковного діяча кінця ХІХ–початку ХХ ст. протоієрея О. Єфимова.

Ключові слова: Чернігівська єпархія, священник, монастир, собор.

Наприкінці ХІХ ст. різко активізувалися історичні й краєзнавчі дослідження у регіонах і особливо церковно-історичні студії. Так, окремі священники Чернігівщини зробили вагомий внесок у вивчення невідомих і маловідомих сторінок історії рідного краю. Вони займалися передусім пошуком артефактів, фіксували певні події у церковних літописах, проводили археологічні дослідження, вивчали і готували краєзнавчі нариси, були членами як державних, так і місцевих наукових товариств. На сьогодні майже невідомою залишається постать кафедрального протоієрея, члена Чернігівської духовної консисторії і ради Братства св. Михайла, князя Чернігівського Олександра Єфимова.

Біографія і краєзнавчий доробок церковного діяча фактично недосліджені. Науковці лише побіжно згадують про нього і його діяльність у контексті висвітлення різних аспектів з історії Чернігівської єпархії кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Так, дослідниця В. Сергієнко у своїй статті, що присвячена ролі православних братств у церковно-краєзнавчих дослідженнях, аналізуючи діяльність Чернігівського єпархіального братства св. Михайла, зазначила, що О. Єфимов був авторитетним дослідником церковних старожитностей і знавцем церковної історії [1].

Олександр Миколайович походив з дворянської родини Калузької губернії. Народився у 1865 р. в Астрахані. Батько – Микола Тихонович Єфимов, на той час капітан 2-го рангу, командир пароплава «Дербент» Каспійської флотилії, надалі – контр-адмірал, командир Каспійського екіпажу № 46 (Баку), виконував обов'язки командира Бакинського військового порту, був добре знайомий з Т. Шевченко під час перебування останнього у Новопетровську [2]. Дід Т. І. Єфимов – учасник війни 1812 р. (брав участь у Бородинській і Лейпцигській битвах).

О. Єфимов закінчив чоловічу класичну гімназію (вочевидь, у Астрахані). Невідомо з яких причин, але він їде до Києва і вступає до університету св. Володимира на історико-філологічний факультет. Надалі обрав для себе життя церковнослужителя.

© Блакитний Максим Михайлович – учений секретар Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського.

Так, з 1887 по 1891 рр. він навчався у Київській духовній академії, яку закінчив зі ступенем кандидата богослів'я. Доля закидає О. Єфимова на Чернігівщину. У 1892–1893 рр., будучи ще світською особою, він працював противосектанським місіонером у Чернігівській єпархії. У 1893 р. приймає постриг і стає священником. З 1893 р. – заковничитель і духівник місцевої общини сестер милосердя св. Феодосія. З травня 1893 по 1900 р. – викладач Святого писання у Чернігівській духовній семінарії, одночасно був учителем у Чернігівському дитячому притулку. З 21 квітня 1900 р. – соборний священник Спасо-Преображенського храму у губернському центрі [3]. Фактично професійна кар'єра О. Єфимова почала складатися у той період, коли Чернігівську єпархію очолив єпископ Сергій (Соколов), до якого він і стає наближеним. Можемо стверджувати, що дане зближення проходило на фоні захопленнь обох представників духівництва історією і церковною старовиною. Сам О. Єфимов про архієрея Сергія писав наступне: «Преосвященный Сергий, как человек многоученный и большой любитель древности, дороживший каждым малым памятником старины...». Звісно, єпископ міг всіляко сприяти людині, яка розділяла його погляди. Надалі соборному священнику виказував підтримку єпископ Антоній (Соколов).

Так, указом Святійшого Синоду від 2 червня 1900 р. О. Єфимова, як священника Спасо-Преображенського кафедрального собору, було призначено штатним членом Чернігівської духовної консисторії [4]. У березні 1911 р. він отримав сан протоієрея [5]. На початку Першої світової війни, а саме – 19 вересня 1914 р., О. Єфимов призначений настоятелем Спасо-Преображенського кафедрального собору (на місце протоієрея О. Шестерикова) [6]. Фактично, він став останнім керівником Спаського собору в якості кафедрального храму до буремних подій 1917 р. За період церковного служіння О. Єфимов отримав різні нагороди. Так, у травні 1915 р. був нагороджений орденом св. Анни 2-го ступеня, а 6 травня 1916 р. – орденом св. Володимира 4-го ступеня [7]. Фактично ж ми можемо припускати, що О. Єфимов був одним з впливових членів Чернігівської духовної консисторії, передусім через своє наближення до місцевого архієрея. До того ж, консисторія контролювала і розподіляла усі фінансові потоки у єпархії, призначення на посади тощо.

Колегами О. Єфимова по службі у консисторії тривалий час були: члени – кафедральний протоієрей О. Шестериков, протоієрей Вознесенської церкви П. Флеров, секретар О. Богословський. Олександр Миколайович працював, а згодом керував головним кафедральним храмом єпархії, де відбувалися доленосні як для Чернігова, так і губернії церковні та світські події.

О. Єфимов був одним з впливових членів ради Братства св. Михайла, князя Чернігівського (з 1894 р.) Чернігівського єпархіального комітету Православного місіонерського товариства. У його раді тісно співпрацював з М. Доброгаєвим, І. Лебедєвим, згодом – (на 1913 р.) з В. Сокольським, В. Дроздовим, С. Савинським. Протоієрей О. Єфимов був єдиним представником від духівництва у губернському статистичному комітеті (з 1900 р.). Він також мав статус члена губернської вченої архівної комісії і церковно-археологічної комісії при Чернігівському єпархіальному сховищі старожитностей.

У березні 1910 р. Чернігівською консисторією було створено Єпархіальний комітет по контролю над правильним написанням ікон. До його складу увійшли: голова – протоієрей Христо-Воздвиженської церкви м. Чернігова Ф. Васютинський, священник О. Єфимов, В. Дроздов, дійсний статський радник В. Круковський, художник Н. Зенькович та ін. [8]

На 1915 р. під безпосереднім керівництвом О. Єфимова у Кафедральному соборі працювали священник В. Духовський (секретар чернігівського єпископа), ключар протоієрей І. Молчанов.

Оскільки, О. Єфимов мешкав у Чернігові, займав високі церковні посади, мав вплив всередині духівництва, зв'язки різних рівнів, то це давало йому змогу брати активну участь як у церковному, так і громадському житті Чернігова та єпархії.

Як публіцист, він склав і опублікував у місцевих періодичних виданнях 10 невеликих нарисів про події, до яких сам мав безпосереднє відношення та які були

знаковими для Чернігова. Це, зокрема, дописи про діяльність дитячого притулку, общину сестер милосердя. На сторінках часопису «Вера и жизнь» О. Єфимов детально розповів про візит у вересні 1911 р., царя Миколи II до Чернігова. Сам протоієрей безпосередньо брав участь у підготовці і забезпеченні міських соборів до відвідин російським імператором [9].

О. Єфимов є автором кількох некрологів. Передусім у них ідеться про тих людей, які були йому добре знайомі. Зокрема, це некрологи про протоієреїв – С. Шугаєвського [10], Т. Стефановського [11], новгород-сіверських єпископів – Нестора [12] і Іоасафа [13].

О. Єфимов постає перед нами як фаховий проповідник. Протоієрей виголошував підготовлені промови релігійного і повчального змісту перед значними масами людей. Так, згідно із затвердженим розкладом, серед міських священиків виступав з лекціями перед біженцями із західних губерній у 1915 р. Також був одним з провідних лекторів під час проведення народних читань у Миколаївському єпархіальному будинку. Очолював відповідний Комітет з облаштування наукових релігійно-просвітницьких лекцій при братстві св. Михайла і Комітет з облаштування народних релігійно-моральних читань. У 1911 р. під час церемонії поховання чернігівського архієрея Антонія О. Єфимов виголосив відповідну промову і останнє слово над труною свого наставника та вчителя. У якості настоятеля Спаського собору О. Єфимов готував і брав участь у заходах з приводу 200-х роковин смерті архієпископа І. Максимовича. Так, 10 червня 1915 р. у кафедральному соборі відбувся урочистий молебень. Літургію проводили – новгород-сіверський єпископ Пахомій (Кедров) і О. Єфимов. Останній виголосив промову про життя і діяльність відомого церковного діяча, педагога і письменника.

Вочевидь, орієнтуючись у викликах свого часу і подіях, О. Єфимов активно брав участь у тих ініціативах братства, які були покликані доносити Святе писання для простого люду більш доступними засобами. У квітні 1915 р. на базі Комітету з народних читань було утворено Релігійно-філософське товариство при Братстві св. Михайла, до складу якого увійшло 13 чоловік: В. Сокольський, О. Єфимов, М. Чернавський, О. Тупатилів, І. Лебедев, П. Бугославський, С. Савинський, В. Дроздов, І. Львов, Г. Лобов та ін. Тобто фактично всі співробітники редакції і дописувачі єпархіальних періодичних видань.

Можемо стверджувати, що О. Єфимов став активним прибічником нового чернігівського єпископа Василя (архієрей з 1911 р.) у всіх його починнях, особливо у тих, що стосувалися питань з вивчення місцевої церковної історії і популяризації духовних скарбів. До найближчого кола довірених осіб чернігівського архієрея, окрім кафедрального протоієрея, також входили: ректор семінарії В. Сокольський, її інспектор М. Чернавський і викладач даного закладу В. Дроздов. О. Єфимов, серед небагатьох представників духовництва, став на захист чернігівського архієрея під час буремних подій 1917 р., коли єпископа було звинувачено у зловживанні владою.

Частиною професійного життя О. Єфимова була робота зі збереження, вивчення і популяризації церковних пам'яток. Вочевидь, що під час навчання у Київському університеті О. Єфимов визначився зі своїми вподобаннями. Зокрема, він був одним з членів Чернігівської губернської вченої архівної комісії (з 1900 р.), церковно-археологічної комісії при Чернігівському єпархіальному сховищі старожитностей (з жовтня 1906 р.). Як член консисторії був ініціатором створення даної комісії і Давньосховища [14]. Разом зі священником П. Карпинським (член церковно-археологічної комісії) брав участь у XIV-му Всеросійському археологічному з'їзді (1908 р.) як представник і член вище згаданої комісії при Давньосховищі (теми його доповідей «Олегово поле» і «Єлецькі печери»). У 1910 р. губернська архівна комісія утворила спеціальну групу, яка б мала скласти бібліографічний покажчик літератури з історії Чернігівщини, до якої увійшли знані фахівці й музейники – П. Дорошенко, М. Доброгаєв, О. Єфимов, Є. Корноухов, А. Шелухін, В. Модзалевський. Вочевидь, що О. Єфимова пов'язували професійні й дружні відносини з М. Доброгаєвим та В. Дроздовим.

Свої церковно-історичні розвідки він оприлюднював у місцевій пресі. Саме через

дані публікації О. Єфимов постає перед нами як історик, науковець і активний діяч церковно-краєзнавчого руху Чернігова та Сіверської землі. На 1914 р. він підготував і оприлюднив понад 20 своїх нарисів (з них 6 – про чудодійні ікони), що публікувалися не тільки у єпархіальній періодиці, але і місцевих губернських друкованих засобах, виходили окремими брошурами.

Серед місцевих дослідників старовини священник О. Єфимов особливо виокремлював О. Ханенка, протоієреїв – С. Шугаєвського і П. Огієвського.

Сферу історичних уподобань О. Єфимова можна розподілити на кілька груп.

Першу з них, і найбільшу, складають фундаментальні розвідки про чернігівські монастирі. Так, протягом 1900–1903 рр. на сторінках часопису «Черниговские епархиальные известия» дослідник оприлюднив власний нарис «Елецкий монастырь Успения Пресвятой Богородицы, со времени основания и до наших дней (1060 – 1900). Его святыни и достопримечательности». Слід зазначити, що даний нарис побачив світ одночасно з дослідженням іншого чернігівського краєзнавця П. Добровольського (1900 р.) про відому святиню Чернігова. Зокрема, О. Єфимов фактично вперше у вітчизняній історіографії детально дослідив історію монастиря, зібравши воєдино, розширивши і суттєво доповнивши розрізнені відомості. Так, він прослідкував історію обителі з XI ст. і до 1900 р., схарактеризував місцезнаходження монастиря, обставини і час заснування, розповів про роки занепаду. Автор стверджував, що під час польського панування монастирем володіли уніатські архимандрити. Дослідник також розглянув життя і діяльність відомих та впливових керівників Єлецької обителі: чернігівських архієпископів – Л. Барановича, Ф. Углицького, І. Максимовича, архимандритів – І. Галятовського та Д. Ростовського. О. Єфимов склав перелік настоятелів, починаючи з 1669 по 1860 рр., та у загальних рисах схарактеризував їхню діяльність, висвітлив економічний стан монастиря у XVIII – XIX ст., описав минувшину кожного з храмів обителі і розповів про її святині (чудотворні ікони Єлецької Божої Матері і Миколи Чудотворця), роль чернігівського архієпископа Філарета (Гумілевського). У нарисі були оприлюднені документи з історії монастиря, а саме: грамота про призначення І. Галятовського архимандритом, листи Ф. Углицького за 1689, 1693 рр., текст з надгробної плити генерального обозного В. Дуніна-Борковського. Автор фактично першим склав і навів список осіб, які були поховані на території обителі.

Цікавими є роздуми О. Єфимова про чудодійний образ ікони Єлецької божої матері. Зокрема, автор зробив спробу встановити точну дату її появи – 6 лютого 1060 р. – і обґрунтував власні роздуми. На думку краєзнавця, чернігівський князь Святослав Ярославич на честь ікони побудував церкву і створив одноіменний монастир. Старовинна ікона зберігалася у м. Харкові. Як стверджував О. Єфимов, у Єлецькій обителі знаходився чудотворний список святині, який було привезено до Чернігова у 1676 р. Автор зробив порівняльний аналіз обох ікон. Також краєзнавець навів багато прикладів чудодійних проявів ікони з твору архимандрита І. Галятовського «Скарбница потребная» [15]. У нарисі дослідник помістив посилання на ті документальні джерела, історичні праці і твори, якими сам користувався: розвідки О. Шафонського, архів Чернігівської духовної консисторії, місцеву пресу, статистичний опис Чернігівської єпархії тощо.

У 1910–1911 рр. в місцевому єпархіальному виданні О. Єфимов оприлюднив інше своє дослідження – «Черниговский Свято-Троицкий-Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архиерейский Дом, его прошлое и современное состояние», де прослідкував історію обителі з кінця XI і до початку XX ст. Автор, посилаючись на «Повість минулих літ», зазначив, що у 1069 р. на запрошення князя Святослава Ярославича до Чернігова прибув св. Антоній. На думку О. Єфимова, засновник чернецтва спочатку викопав печеру у Єлецькому монастирі, а згодом – на Болдиних горах, де у 1069 р. князь Святослав Ярославич заклав церкву на честь пророка Іллі. Автор стверджує, що монастир було зруйновано татарами у 1239 р. Відновити ж святиню допоміг чернігівський архієпископ Л. Баранович, який у 1679 р. заклав Троїцький храм, а освятив його у 1695 р. вже наступний чернігівський архієпископ Ф. Углиць-

кий. Дослідник розповів про функціонування монастирської друкарні, яка діяла тут з 1679 по 1820 рр. Згодом була відновлена у 1866 р. архієпископом Філаретом (Гумілевським). О. Єфимов докладно висвітлив питання про маєтності обителі, якими вона володіла з другої половини XVII ст. і до 1786 р. Також схарактеризував земельні володіння Архієрейського будинку. Автор нарису навіть список настоятелів монастиря, починаючи з XVII ст., і чернігівських архієреїв, що керували Троїцьким архієрейським будинком. Дослідник детально описав сучасний стан (на поч. XX ст.) храмів, дзвіниці, Антонієвих печер, курганів і могил, біля Іллінської церкви, навіть відомості про поховання на території монастиря. Відомо, що подібну розвідку про стародавню святиню також готував П. Добровольський, але він не встиг її оприлюднити, оскільки передчасно помер [16].

У матеріалах XIV-го Всеросійського археологічного з'їзду (1908 р.) були опубліковані дві доповіді О. Єфимова. Перша – «Олегово поле» – розповідає про місцину поблизу Чернігова від Троїцько-Іллінського монастиря до р. Білоус, яке нібито згадується у «Повісті минулих літ». Автор зробив спробу за допомогою археологічних і літописних джерел встановити справжнє місцезнаходження даного «поля». Друга – про печери Елецького монастиря. Фактично дослідник переповів гіпотезу чернігівського єпископа Сергія про походження печер (засновник – Антоній Печерський), що знаходилися під відомою обителлю. Дані розвідки О. Єфимова об'єднує те, що краєзнавець детально розповів про вже відомі факти переважно з літописів, і, аналізуючи їх, оглянувши місця своїх наукових пошуків, залучивши дані топоніміки, археології, намагався прийти до раціональної істини [17].

Другу групу становлять нариси про собори і церкви Чернігова. Так, протягом 1908-1910 рр. у місцевому часописі побачила світ праця краєзнавця О. Єфимова – «Черниговские кафедральные соборы златоверхий Спасопреображенский и Борисоглебский – священноисторические памятники-храмы XI века, их прошлое и современное состояние». Дослідник, користуючись напрацюваннями своїх попередників у цій царині і нововиявленими документальними матеріалами, відобразив історію чернігівських соборів з давніх часів до початку XX ст. Зокрема, автор схарактеризував архітектурні особливості храмів, висловив свої припущення щодо так званого «червоного терема», акцентував увагу на ролі чернігівського полковника В. Дуніна-Борковського і гетьмана І. Мазепи у відновленні кафедральних храмів. Так, О. Єфимов погодився з тезою Філарета (Гумілевського) про заснування Спасо-Преображенського собору 1031 р. Автор зазначив, що у 1239 р. храм зазнав суттєвих руйнувань і повноцінно був відновлений лише у 1675 р. чернігівським полковником В. Дуніним-Борковським. Головну ж увагу О. Єфимов зосередив на історії храмів у XIX ст. – реставрація, іконостасах, настінному живописі, церковних старожитностей і святинях. Краєзнавець розповів про поховання історичних діячів у соборах і поблизу них. У цьому контексті він навіть списав чернігівських князів, починаючи з Мстислава Володимировича і чернігівських архієреїв (з 992 р.), зазначивши, де саме вони знайшли свій останній спочинок. Автор детально розповів про головні святині соборів – мощі архієпископа Ф. Углицького, київського князя Ігоря Ольговича, Смоленську ікону Божої Матері. О. Єфимов навіть відомості про канонізацію відомого церковного діяча у 1896 р., опублікував відповідні документи. Також О. Єфимов склав детальний опис євангелій, що зберігалися у Спаському соборі, схарактеризував прапори Чернігівського ополчення 1812 р. Детально висвітлив питання про відвідини соборів і їхніх святинь представниками дому Романових.

Будівництво ж Борисоглібського храму автор відносив до початку XII ст., коли чернігівським князем був Давид Святославич. Собор також зазнав руйнацій від татар і поляків, та був відновлений уже за наказом чернігівського архієпископа Л. Барановича. О. Єфимов стверджував, що до 1786 р. собор був монастирським храмом [18].

Цікавим є припущення О. Єфимова про долю мощей князя Ігоря Ольговича. Так, у день пам'яті святого, 5 червня 1915 р., під час молебну, протоієрей виголосив промову, у якій зазначив, що мощі князя почивають під спудом Спаського собою, біля мощей святителя Ф. Углицького [19].

У 1905 р. О. Єфимов опублікував невелику замітку з історії храму на честь чернігівського князя Михайла і боярина Федора при Чернігівській духовній семінарії, який був збудований у 1808 р. [20]

1915 р. на сторінках «Черниговской земской газеты» дослідник оприлюднив кілька невеликих статей про мощі чернігівського князя Михайла, його боярина Федора та київського митрополита Костянтина [21].

До третьої групи доречно віднести нариси О. Єфимова про церковні святині та історичні реліквії Сіверського краю. Очевидно, десь 1901 р. з метою дослідити Михайлівську церкву і її чудодійну ікону протоіерей здійснив поїдку до с. Ленків Новгород-Сіверського повіту, де оглянув рукописи, що зберігалися у храмі. На основі цієї мандрівки того ж таки року він опублікував на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» нарис з історії населеного пункту, де розповів власне про село Ленків, місцезнаходження храму, чудодійну ікону Божої матері («Спасительница утопающих») і навів її опис. Наприкінці 1901 р. друкарня Чернігівського губернського правління надрукувала брошуру, яка була присвячена Ленківській іконі [22].

Краєзнавець склав аналогічну розвідку з історії с. Топчіївки Козелецького повіту і про місцеву ікону св. Миколая Мурликійського (XVII ст.). Автор, зокрема, навів детальний опис святині, зазначивши, що даний образ був переданий архієпископом Ф. Углицьким сотнику Л. Шрамченку [23]. О. Єфимов фактично першим серед чернігівських дослідників старовини розповів про прапори Чернігівського ополчення 1812 р. і 1853 – 1856 рр., що зберігалися у Спаському кафедральному соборі, навівши їхні опис і охарактеризувавши стан [24].

Окрему підгрупу становлять публікації дослідника про чернігівського архієпископа і святителя І. Максимовича. Вочевидь, дізнавшись про підготовку до канонізації відомого церковного діяча початку XVIII ст., О. Єфимов підготував і оприлюднив нарис «Святитель божий Иоанн Максимович, митрополит Тобольский и всея Сибири», який висвітлював життєвий, професійний шлях відомого святого, педагога та письменника [25].

Таким чином, можемо стверджувати, що призабутий кафедральний протоіерей Спасо-Преображенського собору О. Єфимов постає перед нами як церковний і громадський діяч, талановитий проповідник, впливовий член Чернігівської духовної консисторії і ради Братства св. Михайла, князя Чернігівського. Водночас завдяки тій спадщині, що дійшла до нас, ми можемо говорити про даного церковнослужителя як науковця, невтомного краєзнавця, учасника церковно-історичного краєзнавчого руху кінця XIX – початку XX ст., який виступав за збереження і популяризацію історичної спадщини та церковної старовини Чернігово-Сіверщини. О. Єфимов був один з засновників місцевого церковно-історичного товариства – «церковно-археологічної комісії» і відповідного музею – епархіального Давньохосвища. Автор понад 40 наукових, краєзнавчих і популярних статей, розвідок та нарисів, які потребують подальшого вивчення.

1. Сергієнко В. Церковно-краєзнавча діяльність православних братств Лівобережної України // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. – 2011. – С. 35, 37.

2. Кавказский календар на 1869 г. Тифлис, – С. 137.

3. Новый настоятель кафедрального собора // Вера и жизнь. – 1914. – № 20. – Часть неофициальная. – С. 107 – 110.

4. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1900. – № 12. – Часть официальная. – С. 274.

5. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1901. – № 11. – Часть официальная. – С. 289.

6. Новый настоятель кафедрального собора // Вера и жизнь. – 1914. – № 20. – Часть неофициальная. – С. 107 – 110.

7. Монаршая награда // Вера и жизнь. – 1916. – № 9 – 10. – Часть официальная. – С. 220.

8. От Черниговской духовной консистории // ЧЕИ. – 1910. – № 9. – Часть официальная. – С. 214 – 215.
9. Ефимов А. Царское паломничество к древним святыням богоспасаемого града Чернигова // Вера и жизнь. – 1914. – № 16. – Часть неофициальная. – С. 69 – 78, № 17 – 18. – Часть неофициальная. – С. 72 – 82.
10. Ефимов А. Венок на могилу в Бозе почившего достопочтенного протоиерея Стефана Васильевича Шугаевского // ЧЕИ. – 1904. – № 5. – Часть неофициальная. – С. 205 – 209.
11. Ефимов А. Протоиерей Трифон Андреевич Стефановский // ЧЕИ. – 1910. – № 5. – Часть неофициальная. – С. 179 – 182.
12. Ефимов А. Слово, сказанное на заупокойной литургии в день погребения Пресвященнейшего Нестора, Епископа Новгородсеверского // ЧЕИ. – 1910. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 585 – 593.
13. Ефимов А. Пресвященнейший Иоасаф, Епископ Новгородсеверский // ЧЕИ. – 1911. – № 5. – Часть неофициальная. – С. 135 – 140.
14. Епархиальные известия // ЧЕИ. – 1908. – № 7. – Часть официальная. – С. 225 – 230.
15. Ефимов А. Елецкий монастырь Успения Пресвятой Богородицы, со времени основания и до наших дней (1060 – 1900). Его святыни и достопримечательности // ЧЕИ. – 1900. – Часть неофициальная. – № 13, 15-17, 20-23; 1901. – № 2-7, 9, 12-14, 16, 18, 22, 24; 1902. – № 3, 6-9, 12, 15, 17-18, 20-21; 1903. – № 1.
16. Ефимов А. Черниговский Свято-Троицкий-Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архиерейский Дом, его прошлое и современное состояние // ЧЕИ. – 1910. – Часть неофициальная. – № 10, 12, 14, 24; 1911. – Часть неофициальная. – № 3, 4, № 14-16, 24.
17. Ефимов А. Елецкие пещеры при монастыре того же имени // Труды XIV Археологического съезда. – 1908, М., Т. 2. – С. 73 – 80; Ефимов А. Олегово поле // Труды XIV Археологического съезда. – 1908, М., Т. 3. – С. 89 – 92.
18. Ефимов А. Черниговские кафедральные соборы златоверхий Спасопреображенский и Борисоглебский – священноисторические памятники-храмы XI века, их прошлое и современное состояние // ЧЕИ. – Часть неофициальная. – 1908. – № 5, 7, 8-9, 11-14, 21-24; 1909. – № 1-3, 6-14, 19, 23-24; 1910. – № 3, 6, 8.
19. //Черниговский церковно-общественный вестник. – 1915. – 11 июня. – С. 4.
20. Ефимов А. Храм во имя святых мучеников великого князя Михаила и боярина его Феодора, черниговских чудотворцев, при Черниговской духовной семинарии // ЧЕИ. – 1905. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 714 – 717.
21. //Черниговская земская газета. – 1915. – № 7. – С. 4; 1915. – № 16. – С. 2.
22. Ефимов А. Историческое сказание о чудотворной Леньковской иконе божьей матери // ЧГВ. – 1901. – Часть неофициальная. – № 2707 – 2709.
23. Ефимов А. Достопримечательная святыня Симеоновской церкви села Топчиевки, Козелецкого уезда, Черниговской губернии // ЧЕИ. – 1908. – № 2. – Часть неофициальная. – С. 41 – 45.
24. Ефимов А. Выдающиеся памятники 1812 года в г.Чернигове // Вера и жизнь. – 1912. – № 17. – Часть неофициальная. – С. 60 – 63. Його ж. Памятники Отечественной войны 1812 года в Чернигове // Военно-исторический вестник. – 1912. – №4. – С. 57–63.
25. Ефимов А. Святитель божий Иоанн Максимович, митрополит Тобольский и всея Сибири (1651–1715 гг.) // Вера и жизнь. – 1915. – № 11-12. – Часть неофициальная. – С. 25 – 63; Ефимов А. Вещественные памятники и священные предметы времени святителя Иоанна // Вера и жизнь. – 1916. – № 9-10. – Часть неофициальная. – С. 102 – 103; Ефимов А. Универсалы, грамоты и иные письменные памятники времени архиепископа Иоанна // Вера и жизнь. – 1916. – № 9-10. – Часть неофициальная. – С. 104 – 107.

Александр Ефимов – церковный и общественный деятель, забытый историк Черниговщины (по материалам церковной периодики Черниговской епархии конца XIX – начала XX в.)

В статье говорится о жизни, деятельности и научном наследии малоизвестного церковного деятеля конца XIX–начала XX в. – протоиерея А. Ефимова.

Ключевые слова: Черниговская епархия, священник, монастырь, собор.

Alexander Efimov – the church and public figure, historian forgot Chernihiv (based on church periodicals Chernigov diocese late XIX – early XX century.)

The article talks about life, work and scientific heritage of the little-known church leader late nineteenth and early twentieth century. – Archpriest Efimov.

Keywords: Chernigov diocese, priest, monastery, cathedral.

Alexander Efimov was born in 1865 in Astrakhan. Father – Nikolai Tihonovich Efimov, at that time, the captain of the 2nd rank, commander of the steamer «Derbent» Caspian Flotilla future – Rear Admiral.

A. Efimov finished male classical gymnasium (obviously in Astrakhan). Enters the University of Kiev St. Vladimir on the History and Philology. Further, chose to take his own life tserkovnosluzhbovtsya. Thus, from 1887 to 1891 he studied at the Kiev Theological Academy and graduated with the degree of Candidate of Theology. In 1893 takes vows and became a priest. From 1893 – confessor of the law and the local community nurses St. Theodosius. From May 1893 to 1900 – the teacher of the Holy Scriptures in Chernigov Seminary, both – was a teacher in Chernihiv orphanage. On April 21, 1900 – catholic priest of Holy Transfiguration church in the provincial center. Later, a member of the Chernihiv spiritual consistory. In March 1911 received the rank of archpriest. At the beginning of the First World War – namely, September 19, 1914, A. Efimov appointed rector of Holy Transfiguration Cathedral. In fact, he was the last head of the Savior Cathedral, as the cathedral church.

A. Efimov was one of the most influential members of the board of the Brotherhood of St. Michael, Prince of Chernigov (since 1894), Chernihiv diocesan committee Orthodox Missionary Society. Archpriest Alexander Yefimov was the sole representative of the clergy in the Regional Committee (since 1900), member of the provincial Scientific Archive Commission and Church Archaeological Commission in Chernihiv diocesan repository of antiquities.

Part A. Yefimov professional life was work to preserve, study and promotion of religious monuments. Obviously, while studying at the University of Kiev, A. Yefimov determined their preferences. In particular, he was a member of the Chernihiv province Scientific Archive Commission, church archaeological commission in Chernihiv diocesan repository of antiquities (from October 1906). As a member of the consistory initiated the creation of the Commission and antiquarium. Together with the priest P. Karpynskym (member church archaeological commission) participated in the XIV th All-Russian Congress of Archaeological (1908).

A. Efimov appears as a scholar, a local historian, a member of the church and local history historical movement of the late XIX – early XX century., Who advocated the preservation and promotion of historical heritage and ancient church Chernihiv-Sivershchyna. A. Efimov was one of the founders of the local Church Historical Society – «Church Archaeological Commission» and the corresponding museum – diocesan antiquarium. The author of over 40 scientific, naturalistic and popular articles, essays and essays that require further study.